

Trankärr 2:1

Trankärrs gård, Kungälv

Antikvariskt utlåtande i samband med förhandsbesked

2019-06-03

Innehåll

Bakgrund	2
Lagskydd och värdering	2
Historik	3
Karaktär i dag	4
Kritiska punkter	9

Bakgrund

Fastigheten Trankärr 2:1 ägs av Kungälv kommun och är belägen i ett uppodlat kulturlandskap strax nordost om centralorten Kungälv. Fastigheten inbegriper i huvudsak åkermark samt manbyggnaden ”Trankärrsgården” och ett flertal ekonomibyggnader av varierande ålder och typ.

I samband med ansökan om förhandsbesked för en ridhusanläggning på fastigheten har föreliggande utlåtande utarbetats under maj 2019 av bebyggelseantikvarie Daniel Eriksson på Mats & Arne Arkitektkontor AB, på uppdrag av Stina Gunnarsson, projektledare på Kungälv kommun. Syftet med utlåtandet är att beskriva det befintliga bebyggelsesammanhanget, med fokus på de äldre ekonomibyggnaderna, samt att ge antikvariska rekommendationer inför den fortsatta planeringen för en ridhusanläggning söder om vägen.

Lagskydd och värdering

Bebyggelsesammanhanget vid Trankärrs gård ligger inom ett ej planlagt område. Någon existerande kulturhistorisk värdering av de aktuella ekonomibyggnaderna är inte känd och de omfattas inte av några specifika bestämmelser avseende deras kulturhistoriska värde, annat än de generella bestämmelserna i PBL 8 kap.

I anslutning till det nordvästra hörnet av den äldre ladan, söder om vägen, återfinns en s.k. ”övrig kulturhistorisk lämning” identifierad och inrapporterad till RAÄ i samband med en arkeologisk undersökning utförd av Rio år 2017. Lämningen, som inte skyddas som en fornlämning av kulturminneslagen, tolkas som rester av ett golv till ett hus eller som en lämning från en stenlagd övertäckt gårdsplan.

Den samlade bebyggda agrara miljön vid Trankärrs gård. Gårdsmiljön som helhet är inringad med rött, nuvarande manbyggnad med grönt, äldre ladan med gult och det äldre magasinet med blått. Foto hämtat från Hitta.se.

Historik

Gården vid Trankärr har sitt ursprung i medeltidens senare del. Enligt 1573 års jordebok är Trankärr vid denna tid en frälseegendom som ägs av en man benämnd Augustinus.

Under 1600-talet övergick Trankärr från dansk-norsk frälseegendom till att i 1659 års jordebok anges som svensk kronomark. År 1682 kom Major Ranck på Mariebergs säteri - tidigare kommandant och slottsherre på Bohus fästning, överste för Elfsborgs regemente och landshövding i Halland mellan 1676 och 1684 - att byta till sig Trankärr från kronan i utbyte mot Rancks halländska gårdar.

På 1700-talet och det tidiga 1800-talet såldes Mariebergs säteri av Rancks släktingar till Axel Erik Roos, landshövding i Älvsborg län samt överste för Bohusläns regemente. Därefter bytte säteriet ägare via försäljningar och arv ett flertal gånger fram till 1837 då gårdarna Trankärr och Valtersäng avsköndrades från egendomen Marieberg och återigen blev egna gårdar.

Detalj ur storskifteskarta 1785 visande Trankärns gård med dess dåvarande manbyggnad (1) och direkt söder om denna två ekonomibyggnader (2). Karta hämtad från länstyrelsens webbsida.

Nuvarande manbyggnad (Trankärnsgården) skall ha uppförts 1877 och utfördes som en stor och påkostad träbyggnad placerad i högt läge strax norr om vägen.

Vid jämförelser med storskifteskartan från 1785 kan man se att den tidigare manbyggnaden var placerad i närheten av den nuvarande, men orienterad med långsidan ned mot vägen. De två ekonomibyggnaderna vid gården var då placerade i direkt anslutning till manbyggnaden vilket bildade en väl avgränsad gårdsmiljö. Vid denna tid tycks inga övriga byggnader ha funnits söder om vägen.

Foto från sent 1800- eller tidigt 1900-tal med människor uppställda utanför den då relativt nya manbyggnaden som uppfördes i slutet av 1870-talet. Foto hämtat från nuvarande arrendator av marken.

Vid sidan av ett utträtat och delvis kulverterat vattendrag, som är en lämning från en tidigare kvarndamm hörande till gården, så har ett mindre bostadshus byggt på 1830-talet och det förmodat ålderdomliga timrade magasinet invid vägen bevarats från gården Trankärns äldre historia.

Från Trankärns 1900-tals historia är värt att nämna att gården i första hand varit inriktad mot mjölkproduktion. På 1930-40-talet hade Trankärns gård, nuvarande markarrendators farfar ägde då gården, en egen mjölkaffär på Västra gatan i Kungälv. Den nuvarande stora ladugården uppfördes i slutet av 1940-talet och efter ombyggnader kom under senare tid djurbesättningen att utgöras av omkring 70 mjölkkor och ungefär lika många ungdjur.

Mjölproduktionen på gården upphörde 2001 och efter detta har man huvudsakligen producerat vallfoder till hästar i form av ensilage.

Foto över delar av Trankärns gård vid slutet av 1930-talet eller början av 1940-talet. Bilden är tagen från sydväst och visar, sett från vänster, en del av den tidigare ladugården samt därefter manbyggnaden och längs fram ladan, där de två sittnämnda fortsatt finns kvar på gården. Foto hämtat från nuvarande arrendator av marken.

Karaktär i dag

Gårdsmiljön norr om vägen

Gårdsmiljön med Trankärrsgården (1) i sydost och de yngre ekonomibyggnaderna (2) i väster och den äldre ladan (3) i sydäst och det äldre magasinet (4) i söder.

Manbyggnad

Det hus som under drygt 130 år fungerat som Trankärrs gårds manbyggnad är relativt högt beläget på en sluttande tomt ett kort stycke norr om landsvägen, invid den sydvästra foten av den skogsklädda höjden Trankärrsåsen. Manbyggnaden, Trankärrsgården, har en så gott som rektangulär planform och är placerad i NO-SV riktning med ena kortsidan vänd ut mot vägen.

Manbyggnaden angörs från sydväst via en grusväg som leds runt en halvmåneformad gräsbeväxt rundel. Direkt väster om rundeln återfinns en långsmal grusyta som utgör själva gårdsplanen invid den stora ladugården, som likt manbyggnaden är placerad i NO-SV riktning.

I anslutning till gårdsplanen återfinns ett äldre, men i senare tid kraftigt ombyggt, bostadshus. Fortsätter man norrut längs en grusväg över gårdsplanen så når man fram till den gamla rättarebo-staden samt en nyare trävilla som ägs och bebos av nuvarande arrendator av gårdens mark.

Trankärrsgården, är om 1 1/2 plan, uppförd i trä och försedd med murad naturstensskällare i sutterräng. Byggnaden är försedd med flera ihopbyggda sadeltak som idag täcks med röda betongpannor. Fasaden är panelklädd med olika typer av vitmålad träpanel, monterad såväl stående som liggande.

Särskilt karaktärsskapande för manbyggnadens gestaltningen är det speciellt utformade taket med vinkelställda takfall vid kortsidorna som bildar flera gavelmotiv försedda med större spetsbågiga fönsterpartier.

Manbyggnaden, Trankärrsgården, så som den ser ut idag sett från den gräsbeväxta rundeln strax utanför huvudentrén.

Övriga välarbetade och ursprungliga detaljer finns i form av figursågade fönster och dörromfattningar i trä, listverk i trä samt spröjsade träfönster med i huvudsak korspostindelning.

Byggnadens exteriör är överlag välbevarad. En tidigare utbyggd byggnadsdel i norr inrymmande bl.a. mejeri samt den storslagna trätrappan vid huvudentrén har dock rivits. Därtill har byggnadens nätta karaktär med ett djupt, tunnt takutsprång ändrats då takfoten kapats av något. Istället för papp har taket även täckts med tegel, i senare tid ersatt med betongpannor, vilket givit taket ett grövre utseende än det ursprungliga.

Arkitekturen hos den ljusmålade Trankärrsgården uppvisar drag som minner om en italienskt influerad lantvilla. Varianter av byggnader i påkostade s.k. villastilar med dekorerad och omsorgsfullt detaljerad panelarkitektur var inte ovanliga i Sverige vid 1800-talets andra hälft, vare sig i stadsmiljö eller i renodlade villastäder. Däremot bedöms denna byggnadstyp vara mycket mer sällsynt i utpräglat pastoral jorbruksmiljöer som denna.

Foto från något av 1900-talets första decennier visande Trankärrsgården. Foto hämtat från nuvarande arrendator av marken vid gården.

Ladugård

Dagens stora ladugårdsbyggnad uppfördes 1947 och ersatte två äldre vinkelbyggda och betydligt lägre längor inrymmande bl.a. ladugård som återfanns på ungefär samma plats. Byggnaden är uppförd som en höghusladugård med brutet tak, efter amerikanskt mönster, vilket var vanligt i Sverige under 1930- och 1940-talet. Kännetecknande för en höghusladugård är den väl tilltagna takhöjden där den stora höskullens väggliv är högre än bottenvåningens murade ladugårdsdel.

Byggnadstypens framväxt var ett resultat av form- och funktionsmässig rationalisering inom lantbruket, med syfte att underlätta foderhanteringen. Den höga höjden behövdes för att höjssar, vilka var en förutsättning för höghusladugårdarna, skulle kunna arbeta rationellt. Ladugården på Trankärns gård är försedd med höjss med två hisspanor som löper på varsin järnskodd träbalk i taket.

Ladugården med dess stora volym och karaktärsskapande gavelparti med brutet tak, sett från vägen.

Den låga stalldelen, där korna stallades i bås, är murad i gul-rött tegel med rullskift ovan fönsteröppningarna. Fönstren utgörs främst av tämligen stora och lågt placerade enlufts-fönster i trä. Att denna typ av fönster kunnat monteras beror på att korna alltid varit centralt placerade och inte kommit i kontakt med ytterväggar och fönster. Ovan stalldelen återfinns den stora höskullen och i den norra delen av byggnaden finns öppna förvaringsutrymmen för maskiner etc. samt en äldre stålsilo.

Ladugården är i huvudsak utförd som en reslig fackverkskonstruktion av sågat timmer som bultats samman. Huvuddelen av fasaden är klädd med stående brädor som rödfärgats med slamfärg. Gaveln mot söder är dock inklädd med aluminiumplåt i röd kulör likvärdig angränsande träpanel.

Den murade stalldelen och ovan detta höskullen med dess höga rödfärgade väggliv och ett nedre takfall med takkupor. Längst bak i bild anas det nyare mjölkrummet.

Det breda och branta mansardtaket är täckt med sinukorrugerade plattor av fibercement (eternit). I ovankant av respektive långsidas nedre takfall återfinns tre låga, breda takkupor. Kuporna var ursprungligen konstruerade av trä men har ändrats och klätts in med plåt i senare tid.

På 1970-talet genomfördes en ganska betydande om- och tillbyggnad av ladugården och då tillkom ett mjölkrum i sydost och en plansilo i norr. Mjölkrummet är utfört som en låg volym med tegeltäckt sadeltak och fasader murade med rött tegel. Plansilon som inrymmer silobatterier av betongelement är utförd som en enkel hallbyggnad med sadeltak och fasad av korrugerad stålplåt.

Trots den för sin tid mycket rationella, moderna och funktionellt betingade utformningen av ladugården upplevs den med dess fasad av trä och tegel samt dess vita träfönster, ändå som en traditionell och arketypisk svensk ladugård. Förutom ett flertal dokumentvärden har ladugården även stora upplevelsevärden som ett viktigt miljöskapande inslag för helhetsmiljön vid Trankärns gård.

Ladugårdens fackverkskonstruktion i trä är byggnadstekniskt värdefull och bidrar till stor rymd på insidan.

Karaktär i dag

Ekonomibyggnaderna söder om vägen

Gårdsmiljön med Trankärrsgården (1) i sydost och de yngre ekonomibyggnaderna (2) i väster och den äldre ladan (3) i sydäst och det äldre magasinet (4) i söder.

Lada

Direkt söder om landsvägen invid ett trädkantat vattendrag återfinns en äldre ekonomibyggnad som bl.a fungerat som lada och tröskloge. Byggnaden är, likt manbyggnad och ladugård, placerad i NO-SV riktning med ena gaveln vänd vinkelrätt mot vägen. Enligt uppgift från nuvarande arrendator av marken så har byggnaden främst använts som lada för spannmål. Åtminstone delar av byggnadens långsidor skall tidigare ha varit helt öppna för att ge god genomluftning vid torkning av säd.

När ladan uppförts är osäkert, men slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet bedöms som troligt. En inskription på en trästolpe anger året 1916, men byggnaden kan likväl vara äldre än så, sannolikt dock inte yngre.

Ladan har rektangulär planform och är försedd med ett brett sadeltak som är täckt med sinuskorrigerade plattor av eternit, av samma typ som på ladugården. Fasaden utgörs av gles brädfodring av stående brädor som rödfärgats med slamfärg. Delar av östra långsidan är dock öppen och saknar således brädfasad. Portarna är enkelt utformade dubbelportar av trä, såväl svartmålade som rödfärgade förekommer. Vid södra gaveln återfinns en senare tillkommen, enkelt utformad, lägre utbyggnad med pulpettak.

De få fönstren är placerade på östra långsidan och utgörs av låga, långsträckta, vitmålade träfönster med indelning i åtta rutor. I gavelspetsen på kortidan ut mot vägen återfinns även ett karaktärsskapande högsnalt och spetsbågigt träfönster.

Vänster: Inskription på stolpe med initialerna JBJS 1916. Höger: Öppet parti på östra långsidan där taket sträcker sig ned närmare marken än på övriga delar av ladan.

Östra fasadens långsträckta volym och norra gaveln med stora träportar och ett spetsbågigt fönster.

Södra gaveln med en lägre utbyggnad med pulpettak.

Norra gaveln och västra långsidan med dess utbyggda körport och ett öppet väggparti med neddraget takfall.

Ladan är uppförd som en bitvis öppen länga med en stolpverkskonstruktion stående på natursten direkt på mark, där marken också utgör det invändiga "golvet" vid sidan av några avgränsade betongpågjutningar.

Såväl stolpar som övrigt bjälklag och takstolar är av bilat timmer som på vissa ställen dymrats och på andra ställen bultats samman. Stolpverket bedöms generellt vara i gott skick med undantag för en lokal rötskada efter takläckage invid norra kortsidan där en temporär lagning har utförts.

Stolpverkskonstruktionen med ett av de två upphöjda loftbjälklagen i förgrunden och där bakom det rymliga mittpartiet med möjlighet till genomkörning rakt igenom.

Ladans inre upptas av en stor volym med ett loftbjälklag med trägolv på ömse sida om ett öppet, rymligt mittparti. Eftersom byggnaden nyttjats för tröskning så har den utformats som en s.k. körloge vilket innebär att man har öppningar på bägge sidor av långsidesväggarna så att man kan köra med häst rakt igenom.

Idag återfinns en sadeltaksförsedd utbyggnad i vinkel med dubbelport mitt på västra långsidan, medan östra långsidan endast har en dubbelport i liv med fasaden. Tidigare tycks en mycket bred sadeltaksförsedd utbyggnad med dubbelport ha funnits även på den västra sidan, vilket kan anas på det äldre fotot nedan.

Foto från 1930-40-talet över den södra gårdsmiljön med det timrade magasinet till vänster i bild och ladan till höger. Ladans takfall är längre neddraget än idag samt att en bred gavel med körport kan anas bakom det upplagda höet vid den östra långsidan. Noterbart är också att miljön längs vägen är gestaltad med en närmast parkliknande växtlighet med gräsytor, allé och klippt häck. Foto hämtat från nuvarande arrendator av marken vid gården.

På fotot nedan samt på sid. 3 kan man även se att ladans, då papptäckta, sadeltak tidigare var betydligt större med längre neddraget takfall på långsidorna. Dock tycks de väggpartier, som kan ses på fotot, redan vid denna tid vara brädfodrade och inte öppna.

Man kan konstatera att ladan byggts om och till vid flera tillfällen under årens lopp, men med sitt ursprungliga stolpverk bedöms den ha höga dokumentvärden. Därtill har den en viktig miljöskapande funktion med sin långsträckt röda trävolym och sitt stora sadeltak. Sammantaget upplevs den som en typisk och karaktärsskapande representant för en traditionellt utformad lantbyggnad i stolpverk från tiden kring sekelskiftet 1900.

Magasin

På gärdeskanten invid vägrenen i höjd med infarten till Trankärsgården återfinns en mindre ekonomibyggnad i form av ett timrat magasin. Byggnaden är placerad med långsidan parallellt med vägen i NV-SO riktning. Enligt uppgift från nuvarande arrendator av marken så har byggnaden främst använts som magasin för spannmål, och den kan ha flyttats till nuvarande plats från en annan del av gården. När magasinet uppfördes på nuvarande plats är okänt.

Norra långsidan med dörrar i nära anslutning till vägen.

Södra långsidan som sedan länge är inklädd med panel.

Magasinet är om tre, mycket låga, våningar och uppfört av bilat timmer av varierande dimensioner. Stommen vilar på en grundmur av kallmurad naursten som är lägre mot vägen och högre mot gårdet i söder. Den södra långsidan är inklädd med lockpanel, övriga sidor har synligt timmer. Samtliga fasader samt takfot är rödfärgad med slamfärg.

Taket, konstruerat som ett åstak, är ett ganska flackt sadeltak som är täckt med rött enkupigt tegel på underlag av brädor. Takfoten är tunn och skjuter ut långt på samtliga sidor om byggnaden. På västra gaveln återfinns ett enkelt, lågt skärmtak av korrugerad plåt som bärs upp av trästolpar.

Magasinet har inga fönster men ett antal öppningar av varierande storlek återfinns på samtliga fasader. Majoriteten av öppningarna är låga och försedda med enkla rödfärgade träluckor, som kan ställas upp för ljusinsläpp och vädring. På södra långsidan finns två större öppningar som satts igen och klätts med panel likvärdig omgivande fasad.

På norra långsidan ut mot vägen är magasinet försedd med två låga dörröppningar med s.k. dörrgåtar av förhållandevis kraftigt timmer. De låga, breda dörrbladen är byggda av brädor och utvändigt klädda med svartmålad hyvlad, bred pärlspontspanel som monterats i fiskebensmönster. På insidan är dörrarna försedda med kraftiga, smidda kistlås.

När magasinet är byggt är mycket svårt att säga men vissa detaljer, så som bl.a. dörrarnas utformning, antyder att det ursprungligen skulle kunna vara uppfört på 1700-talet. Timmerstommen i övrigt är svår att datera och uppvisar spår av många mindre ändringar med tillkommna öppningar och diverse lagningar. Möjligen kan stommen även ha förminskats, ev. i samband med en flytt. Tänkbart är att även knututformningen kan ha ändrats då.

Detalj från norra långsidan visande den "lappade och laggade" timmerväggen och de panelklädda dörrarna med deras tämligen ålderdomliga utformning.

Nuvarande knutar vid alla ytterhörn är utförda med laxknutar och de timrade mellanväggarnas infästning i ytterväggar saknar även dessa utstick. Detta bedöms inte vara byggnadens ursprungliga utförande och det tyder på att hela magasinet kan ha varit avsett att panelkläds efter att det rests på nuvarande plats.

Sammantaget bedöms magasinet exteriört vara välbevarat och ha stora dokumentvärden i egenkap av en timrad magasinsbyggnad som förmodas härröra från Trankärns gårds historia från tiden innan övrig nuvarande bebyggelse tillkom. Vid sidan av dess historiska värde har magasinet även ett högt miljöskapande värde med dess patinerade och åldedomliga karaktär och dess placering vilket gör att gårdsmiljön tydligt binds samman över vägen såväl visuellt som fysiskt.

Kritiska punkter

Befintlig bebyggelse

- Samtliga av de i utlåtandet särskilt beskrivna byggnaderna är placerade vinkelrätt mot vägen
- Tre av fyra byggnader är placerade i NO-SV riktning med kortsida ut mot vägen
- Samtliga byggnader är förhållandevis långsträckta med rektangulär planform
- Manbyggnaden, ladugården och ladan är alla relativt stora volymer, där ladugården likväl särskiljer sig med dess storskalighet
- Samtliga byggnader är försedda med visuellt framträdande tak
- Tre av fyra byggnader har sadeltak medan ladugården har ett karakteristiskt mansardtak
- Två tak är täckta med korrugerad fibercement
- Samtliga äldre byggnader är i huvudsak utförda i trä, såväl vad gäller konstruktion som fasadbeklädnad och dörrar/portar
- Tre av fyra byggnader har träfasader som rödfärgats med slamfärg
- En byggnad är utförd med fasad i korrugerad röd plåt
- Samtliga byggnader bör bevaras då de har stora miljöskapande värden för helhetsmiljön vid Trankärrs gård och är goda representanter för sin tids byggande. Därtill är samtliga byggnader pedagogiskt värdefulla för att visa på lantbrukets utveckling över tid

- Manbyggnaden och magasinet bedöms vara mest känsliga för förändring exteriört. Ev. åtgärder bör utföras i samråd med antikvarie
- Ladugården bedöms kunna tåla viss exteriör förändring, dock bör särskild omsorg visas byggnadens fackverk, dess särpräglade tak och den södra gaveln som är den del som exponeras tydligast från vägen. Ev. åtgärder bör utföras i samråd med antikvarie
- Ladan bedöms vara relativt tålig för exteriör förändring. Byggnadens stolpverkskonstruktion bör dock visas varsamhet samt att det markerade sadeltaket och gaveln ut mot vägen bör hanteras med omsorg. Ev. åtgärder bör utföras i samråd med antikvarie

Tillkommande bebyggelse

- Nya byggnader kan med fördel anpassas till befintligt bebyggelsemönster genom att placeras vinkelrätt mot vägen och/eller i NO-SV riktning lika befintlig bebyggelses riktningar
- Nya byggnader bör grupperas i nära anslutning till befintliga ekonomibyggnader för inte ta mer jordbruksmark i anspråk än nödvändigt och för att förstärka upplevelsen av en samlad, autentisk gårdsmiljö som sträcker sig på ömse sidor om vägen
- Nya byggnader kan med fördel utformas som långsträckta volymer med rektangulär planform för att inordna sig i den befintliga traditionella arkitektoniska grammatiken i gårdsmiljön
- Nya byggnader bedöms kunna utföras som relativt stora volymer, inte minst med tanke på det befintliga sammanhanget med den storskaliga ladugården. Viktigt är dock att undvika en alltför förenklad gestaltning av nya byggnader så att uttrycket inte närmar sig det hos en anonym plåthangar eller lagerhall
- Nya byggnader kan med fördel förses med visuellt betonade tak för att korrespondera med befintligt bebyggelsesammanhang. Sadeltak bedöms vara en väl anpassad takform för nya byggnader, men även mansardtak kan tänkas
- Papp, röda lertegelpannor, korrugerad fibercement och ev. någon typ av korrugerad plåt bedöms vara lämpliga material för taktäckning med hänsyn till den befintliga gårdsmiljön
- Nya byggnader kan med fördel utföras, helt eller delvis, i trä. I synnerhet portar/dörrar av trä och rödfärgad träfasad bedöms vara en mycket väl anpassad utformning med hänsyn till den befintliga gårdsmiljön

